

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Сумський державний університет

Навчально-науковий інститут права

Кафедра історії

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

_____ ДЕГТЯРЬОВ С.І.
(підпис)

« ____ » _____ 20 ____ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня бакалавр

зі спеціальності 032 «Історія та археологія»,

освітньо-професійної програми «Історія»

на тему: «Іспанське суспільство в період Реконквісти: еволюція змін»

Здобувача групи ІС-91 БІБІКА Максима Олександровича

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на

відповідне джерело. _____ Максим БІБІК
(підпис)

Керівник доцент кафедри історії Сумського державного університету, кандидат

історичних наук, доцент ЗЯКУН А. І.

(підпис)

Індивідуальне завдання на кваліфікаційну роботу
здобувача вищої освіти першого освітнього (бакалаврського) рівня
спеціальності 032 «Історія та археологія» ОП «Історія»
Бібіка Максима Олександровича

1. Тема роботи «Іспанське суспільство в період Реконкісти: еволюція змін», затверджена наказом №0638-VI від 07.06.2023 р.

2. Мета кваліфікаційної роботи – розкрити процес розвитку і формування іспанського суспільства. Відповідно до поставленої мети автором сформовано завдання дослідити та проаналізувати іспанське суспільство на різних етапах Реконкісти.

3. Об'єкт дослідження – іспанське суспільство в період Реконкісти.

4. Предмет дослідження – стани іспанського суспільства та їх взаємовідносини в період Реконкісти.

5. Орієнтовний план кваліфікаційної роботи

Розділ 1 (Суспільство християнських королівств Піренейського півострова в VIII - сер. XIII ст., термін подання квітень 2023 р.)

Розділ 2 (Суспільство мусульманських територій Піренейського півострова в VIII - сер. XIII ст., термін подання травень 2023 р.)

Розділ 3 (Іспанське суспільство в другій половині XIII - XV ст., термін подання червень 2023 р.)

6. Дата видачі завдання «02» лютого 2023 р.

Керівник кваліфікаційної роботи к.і.н., доц. А. І. Зякун _____

Завдання до виконання одержав М. О. Бібик _____

АНОТАЦІЯ

Бібік М. О. Іспанське суспільство в період Реконкісти: еволюція змін : кваліфікаційна бакалаврська робота: спеціальність 032 «Історія та археологія» / наук. кер. А. І. Зякун. Суми: Сумський державний університет. 2023 рік. 42 с.

Актуальність теми полягає у вивченні іспанського досвіду формування суспільства, так як це відбувалось у стані постійного військового протистояння і в умовах складних етнічних, релігійних і культурних процесів.

Об'єктом дослідження виступає іспанське суспільство в період Реконкісти, а предметом – стани іспанського суспільства та їх взаємовідносини.

Мета дослідження полягає у розкритті процесів формування та розвитку іспанського суспільства. Відповідно до мети сформувано завдання - дослідити іспанське суспільство на різних етапах Реконкісти, зокрема: проаналізувати особливості майнового чинника у формуванні станів іспанського суспільства; дослідити відмінність станів за громадянськими правами та привілеями; систематизувати відмінність станового різноманіття християнських та мусульманських територій Піренейського півострова; визначити особливості національно-релігійного складу населення; узагальнити отримані дані склавши словник суспільних станів.

В роботі використано методологічні принципи науковості, історизму, системності та об'єктивності. Застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, систематизація, узагальнення) та спеціальні історичні (проблемно-хронологічний, структурно-логічний) методи дослідження.

Робота становить інтерес для науково-дослідницької, навчальної діяльності. Наукова новизна полягає в аналізі та систематизації інформації про стани іспанського суспільства в період Реконкісти для подальших досліджень.

Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновку і списку використаних джерел (34 позиції), трьох додатків. Загальний обсяг роботи 46 сторінок.

Ключові слова: Іспанія, християнські королівства, мусульманське завоювання, Реконкіста, станові привілеї, суспільство, фуеро.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СУСПІЛЬСТВО ХРИСТИЯНСЬКИХ КОРОЛІВСТВ ПРЕНЕЙСЬКОГО ПІВОТТОВА В VIII – сер. XIII ст.	8
1.1. Суспільство християнських територій у VIII - на поч. XI ст.	8
1.2. Соціальна структура в період розширення християнських королівств (XI - сер. XIII ст.)	14
РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬСТВО МУСУЛЬМАНСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ПРЕНЕЙСЬКОГО ПІВОТТОВА В VIII - сер. XIII ст.	23
2.1. Суспільство мусульманських територій від завоювання до розпаду Кордовського халіфату (VIII – поч. XI ст.)	23
2.2. Суспільство мусульманських територій в період роздробленості і втрати самостійності (XI - сер. XIII ст.)	26
РОЗДІЛ 3. ІСПАНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIII - XV ст.	28
ВИСНОВКИ	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39
ДОДАТКИ	43

ВСТУП

Актуальність теми. Не зважаючи на тривалу незалежність нашої країни, українське суспільство ще перебуває в стані формування, а отже постійного розвитку, при цьому основна увага звертається на власний історичний досвід, а закордонний вивчений недостатньо. Гарним прикладом для суспільного розвитку України є Іспанія часів Реконкісти. Значна кількість народностей, державних утворень і специфічних соціальних груп населення – характерні риси середньовічної Іспанії. Тут є приклади позитивних і негативних відносин людей різної національності, з різними релігією і культурою. Прихід мусульман на територію Піренейського півострова значно відтягнув і ускладнив процес формування тут цілісного суспільства, але збагатив його.

Хоча ситуації в сучасній Україні та християнських країнах Піренейського півострова в часи Реконкісти не є цілком ідентичними, але такі риси як здатність до багаторічного протистояння та єдність суспільства при досягненні спільної мети можуть стати для нас гарними прикладами успішної боротьби [5, с. 108].

Об’єкт дослідження – іспанське суспільство в період Реконкісти.

Предмет дослідження – стани іспанського суспільства та їх взаємовідносини в період Реконкісти.

Мета дослідження – розкрити процес формування та розвитку іспанського суспільства. Відповідно до поставленої мети сформовано **завдання** дослідити іспанське суспільство на різних етапах Реконкісти, зокрема:

- проаналізувати особливості майнового чинника у формуванні станів іспанського суспільства;
- дослідити відмінність станів за громадянськими правами та привілеями;
- систематизувати відмінність станового різноманіття християнських та мусульманських територій Піренейського півострова;
- визначити особливості національно-релігійного складу населення;
- узагальнити отримані дані склавши словник суспільних станів.

Хронологічні рамки. Нижньою межею дослідження є 722 р. – початок Реконкісти, а верхньою 1492 р. – її закінчення.

Географічні межі – континентальна територія сучасної Іспанії.

Методологічна основа. Для вирішення дослідницьких завдань було використано методологічні принципи науковості, історизму, системності та об'єктивності. Застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, систематизація, узагальнення) та спеціальні історичні (проблемно-хронологічний, структурно-логічний) методи дослідження.

Історіографія та джерела. Враховуючи специфіку досліджуваної теми історіографічний матеріал складає дослідження західних, радянських та російських медієвістів, а отже іноземних за походженням. В українській історичній медієвістичній школі ця тематика представлена обмежено, здобувачем не виявлено спеціалізованих наукових праць, які б стосувалися розвитку іспанського суспільства в період Реконкісти.

Докладний опис іспанського суспільства в VIII - XV ст. надає історик Рафаель Альтаміра-і-Кревеа. В першому томі його праці «Історія Іспанії» докладно показана структура як християнської, так і мусульманської частини суспільства. Автор описує класи, їх взаємовідносини і еволюцію, вплив на подальший розвиток подій. Також він показує різні етноси і соціально-етнічні групи, їх взаємодію і протистояння.

Дослідник Хуан Лалагуна в праці «Іспанія. Історія країни» лише частково зачіпає тему іспанського суспільства. Подібні роботи видавали Р. Наваретте, А. Перес-Реверте та інші.

Комплексним вивченням історії мусульманської Іспанії займалися У. М. Вотт і П. Какія, які поряд з іншими аспектами, описали і соціальну структуру на мусульманських територіях та її специфіку.

В радянській і російській історіографії тема вивчення іспанського суспільства теж отримала певний розвиток. Дослідженням історії Іспанії і частково її суспільства займались історики С. Д. Сказкин, А. Р. Корсунський, О. В. Ауров, А. Г. Попова, В. А. Ведюшкін, С. П. Карпов, А. Є. Кудрявцев та інші.

В українській історіографії іспанське суспільство вивчено фрагментарно. Інформацію про нього можна зустріти лише як частину загальної історії країни, зокрема в двохтомній праці «Історія середніх віків» історики О. В. Балух і В. П. Коцур торкаються тільки деяких аспектів суспільного життя Іспанії. Систематизованих наукових розвідок, як то статей, монографій, дисертаційних досліджень, в контексті теми, виявлено не було, що й обумовило поле дослідницького інтересу здобувача.

Джерелами з вивчення історії Іспанії і її суспільства є аннали, хроніки, фуерос. В кваліфікаційній роботі використані Хроніки Карденії I, Хроніки Карденії II, Аннали Толедо I, Аннали Толедо II, Аннали Толедо III, які на фоні політичної історії Іспанії періоду Реконквісти містять інформацію й про суспільний розвиток, а також фуерос, в яких описуються права та привілеї надані королями містам і общинам.

Наукова новизна. Враховуючи обмежену кількість досліджень з даної тематики в українській історіографії, автором нагромаджено і проаналізовано джерела і літературу для подальшого дослідження цієї теми в цілому або окремих її аспектів. Сформовано перелік станів християнських, мусульманських держав та суспільних станів в період формування іспанського етносу.

Практичне значення результатів дослідження. Матеріали роботи можуть бути використані в науково-дослідницькій і навчально-виховній сферах діяльності.

Апробація. Досліджена тема була реалізована у тезах XII студентської конференції «Перший крок у науку» (м. Суми, 18-19 березня 2021 р.).

Структура роботи побудована відповідно до поставлених завдань і мети. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновку і списку використаних джерел (34 позиції), трьох додатків. Загальний обсяг роботи 46 сторінок.

Бібліографічний опис джерел і літератури складено відповідно до вимог ДСТУ 8302: 2015.

РОЗДІЛ 1. СУСПІЛЬСТВО ХРИСТИЯНСЬКИХ КОРОЛІВСТВ ПІРЕНЕЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА В VIII - сер. XIII ст.

1.1. Суспільство християнських територій у VIII - на поч. XI ст.

Незважаючи на те, що на протязі двох століть до арабського завоювання на території Піренейського півострова існувало Вестготське королівство, населення цих територій ні етнічно, ні культурно не стало однорідним. Після мусульманського вторгнення зв'язки між багатьма регіонами колишнього королівства були втрачені. Вестготські політичні традиції найбільше збереглися на північному заході півострова – в Галісії і Астурії, які на початкових етапах Реконкісти стали політичним центром не підкореної арабами території півострова.

На початку Реконкісти північно-східні території виявилися відрізними від політичного центру, тому тут сформувалась політична автономія. Ще довго тут зберігався вестготський становий устрій і вестготські закони («Фуеро Хузго»). Відносини північно-східних земель з іншими країнами, передусім з Францією, вплинули на культурний і політичний розвиток цих територій. З часом різниця між північно-західними і північно-східними територіями збільшувалась [1, с. 116].

Після мусульманського завоювання продовжився процес диференціації суспільства, який почався за римського і розвивався за вестготського панування. Арабське вторгнення спричинило втрату зв'язків між регіонами і, як наслідок, занепад у торгівлі і ремеслі, що в свою чергу призвело до збідніння країни і її населення. Все це посилювало залежність одних соціальних груп від інших.

На початок VIII ст. на території Піренейського півострова, як і в попередні часи, населення поділялось на вільних і сервів. Вільні в свою чергу ділились на знатних і плебеїв. Знатні були вищим станом, в якому окремо можна виділити особливу групу, що складалася з великих землевласників які були на службі у короля при дворі. Наступними в ієрархії знаті були графи. Це

були правителі областей, які разом з вельможами із королівського оточення складали знать першого рангу [1, с. 118].

Знать дуже залежала від короля, бо він надавав їй титули, землі і посади, а також мав право все це забрати, як після смерті отримувача, так і при житті. Таким чином земельні володіння не були спадковими, але в деяких випадках вони могли такими стати. Це могло статися після особливого розпорядження короля, або якщо король просто не був проти передачі земель нащадку. Знать мала беззаперечне право на землю захоплену у війнах, що велися нею самостійно без допомоги короля [17].

Вища знать мала величезні привілеї, в тому числі і щодо своїх земельних володінь. Наприклад, представники короля не мали права заходити без дозволу на землі знатного сеньйора, крім випадків переслідування людей, що вчиняли важкі злочини. В межах своїх володінь магнати були абсолютними володарями. Їх особиста свобода була необмеженою настільки, що вони могли покинути службу у свого короля і переселитися в інше королівство, якщо вважали що монарх якось порушує чи обмежує їхні права. Були непоодинокими випадки коли християнські магнати переходили на мусульманські території і ставали на службу до місцевих халіфів, при цьому вступаючи у війну з своїми єдиновірцями [1, с. 118].

Як і у часи вестготського панування, знать була звільнена від виплати данини. Її єдиним обов'язком було допомагати королю в разі війни. При цьому, військову повинність несли як сеньйори так і їх піддані. Всі додаткові витрати брав на себе король.

Незважаючи на те, що знать мала виключні привілеї, вона не була замкнутою кастою. Якщо у людини було достатнє фінансове положення, або вона мала особливі військові заслуги перед королівством монарх міг своїм розпорядженням надати їй титули і деякі привілеї. В основному таким способом була сформована знать другого порядку. Її представниками були кавалєро, міліти та інфансони по грамоті. Кавалєро і міліти були вільними людьми, які за свій рахунок могли спорядити коня і купити зброю для у часті у

військових кампаніях. Кавальєро також називались всі знатні люди, які були вершниками в армії. Інфансонами по грамоті називали осіб, які отримали привілейоване становище внаслідок королівського указу. Іноді король надавав такий статус цілій групі людей і навіть цілому селу чи місту [12, с. 487]. Кавальєро та вихідці із знатних сімей, що втратили своє багатство чи посаду, знаходились в залежності від сеньйорів, які надавали тим покровительство.

Необхідність у патронаті мали й інші групи населення, бо центральна влада не могла гарантувати їм безпеку. До таких належали плебеї і ремісники. Під патронат, який називався енком'єнда або бенефекторія, потрапляли не тільки окремі особи, а й цілі сім'ї або навіть поселення. Іноді вони віддавали сеньйору частину свого майна або виплачували певну суму чи надавали деякі послуги за надання патронату. В разі якщо патрон не виконував своїх обов'язків люди мали право знайти собі іншого покровителя.

Патронату також шукали так звані вільні землевласники, які були особисто вільними і отримували землю від інших людей, але не були її власниками. Сюди ж можна віднести тих хто раніше був в особистій залежності, але отримав свободу і землю. І ті і інші повинні були заплати патрону грошима чи послугами. Ці люди могли залишити свого сеньйора, але часто це призводило до втрати частини майна і землі [17]. З вище вказаного можна зробити висновок, що по справжньому вільною була лише вища знать.

Найбезправнішим соціальним станом населення були серви, які по суті були рабами. По відношенню щодо власників серви ділились на три категорії – коронні, церковні і в особистому володінні. По своєму статусу вони ділились на особистих рабів і прикріплених до землі (колонів). Категорія особистих рабів складалася з військовополонених мусульман, людей куплених у работорговців, а також з рабів по народженню. Такий вид рабства був розповсюджений до XII ст., проте основну масу сервів становили колони [1, с. 120].

Головним родом занять колонів було землеробство, а їх визначальною особливістю була прив'язаність до конкретної земельної ділянки. Колонів отримували, дарували і продавали разом з землею. Вони обробляли землю, до

якої були прикріплені, за свій рахунок і віддавали частину урожаю власнику. Частина оброку сплачувалась натурою чи відробітком на будівництві, молотінні тощо. Іноді сервам дозволялося мати свою власність, але таке право надавалося з деякими обмеженнями. Сеньйори нерідко продавали землю частинами, що часто призводило до розділення сімей. Якщо серви із різних володінь без дозволу своїх сеньйорів одружувалися, то останні могли поділити між собою їхніх дітей.

Люди могли стати сервами по народженню або внаслідок боргу. Найбезправнішими були ті, хто поповнив клас сервів будучи військовополоненим. Також існував інститут обноксації – добровільного закріпачення. Обноксація розповсюджувалася на вільних людей що брали шлюб з невольними, або людей що ввіряли себе і своє майно сеньйору чи церкві [1, с. 120]. Серви, що знаходилися під владою церкви, називались облаті. В порівнянні з іншими селянами їх становище було кращим.

Іноді сеньйори давали сервам волю, іноді ті самі добивались свободи в результаті повстання або втечі. Звільнення селян проводився і під впливом проповідай церкви. В результаті з'явилась перехідна соціальна група вільновідпущеників, всередині якої існував свій власний поділ. Іноді сеньйори одразу надавали сервам повну свободу, а іноді для її отримання доводилося відпрацьовувати певні повинності. Часто вільновідпущеники потрапляли під покровительство чи бенефекторію монастирів і церков [17].

Деякий час серви не мали своєї власності, бо вона одразу присвоювалася сеньйорами. Сеньйори, в свою чергу, повинні були годувати сервів в дні відробітку. Коли серви отримували свободу, їм дозволялося брати з собою певне майно і вільно ним розпоряджатися. Проте, в разі смерті вільновідпущеника все його майно переходило колишньому сеньйору, а якщо був нащадок або заповіт, то сеньйору переходила половина майна.

Зростання кількості населення, відпуск на волю та інші подібні причини призвели до формування нового перехідного стану суспільства, який частково складався з вільновідпущеників а частково з вільних людей. В середині X

століття основна маса населення відносилася до цього стану, а їх становище, в порівнянні з сервами, було вигіднішим. В залежності від місцевості і юридичного статусу такі люди могли називатись по різному. Найчастіше їх називали хуніорес. В свою чергу вони поділялися на дві категорії: хуніорес де кавеса, в яку входили вільновідпущеники, які платили сеньйору подушну плату за себе і своїх дітей, та хуніорес де ередад чи соларіегос до якої відносились колони і серви, які отримали свободу з ініціативи власної чи сеньйора. Після отримання свободи такі колони і серви ставали землевласниками що зобов'язувались виплачувати сеньйору оброк і виконувати певні повинності. Хуніорес де ередад могли мати власність і вільно змінювати місце проживання в межах сеньйорії. В разі переселення в іншу сеньйорію такий селянин втрачав свій земельний наділ [30, с. 15].

Вище духовенство користувалося такими ж привілеями, як і світські феодали. Воно мало своїх сервів і колонів, отриманих в результаті податі, обноксацій чи бенефекторій. Духовенство збирало податки на своїх територіях і вимагало відробітку повинностей. Королі часто дарували церкві крупні земельні наділи з правом на отримання податей з місцевого населення і накладенням на нього трудових повинностей. В свою чергу єпископи і аббати були зобов'язані допомагати королю в разі війни, надаючи і організовуючи для цього своїх людей. Бували випадки коли священнослужителі особисто вели в бій свої загони організовані з сервів і колонів [1, с. 124]. Але частіше вони доручали командування професійним воєначальникам. Загалом, єпископи і аббати, що мали великі наділи землі, були справжніми сеньйорами, і навіть мали перевагу над своїми світськими колегами, бо надані духовенству привілеї король закріплював у письмовій формі.

На території королівств Леон і Кастилія вже у VIII ст. починає формуватися новий соціальний інститут під назвою бегетрія. Це була община, яка відрізнялась від бенефекторії тим, що її учасники самі обирали собі сеньйора. Існувало два види бегетрій – «від моря до моря», які могли вільно

обирали сеньйора та «з роду в рід», які обирали покровителя з конкретної родини [12, с. 486].

Проте бегетрії не були достатньо незалежними, тому вони були поглинуті іншим соціальним інститутом під назвою вілья, який виник у X ст. Це були вільні поселення, якими керували ради під назвою консехо. Такі общини створювались на відвойованих землях, що опинялись безпосередньо під владою короля («коронні землі»). На вільї не розповсюджувалась юрисдикція графів [17].

В умовах постійних війн з мусульманами прикордонні території завжди могли бути розграбовані і спустошені, тому люди заселяли їх неактивно. Проте заселення таких територій було необхідною мірою. Більша кількість поселенців пропорційно збільшувала число ополченців, які в умовах постійного протистояння з мусульманами ніколи не були зайвими, а також прискорювала процес освоєння нових територій. Сюди переселялись багато сеньйорів разом з своїми сервами. Але щоб заохотити вільних переселенців королі надавали вільям велику кількість привілеїв. Наприклад, всі хто вступав до такої общини автоматично визнавався вільним, ця община звільнялася від сплати податків і трудових повинностей, вона мала автономію в сфері управління. Так, по суті, починає зароджуватись середній клас.

Королі фіксували права надані кожній вільї в фуерос або хартії поселення. З часом деякі вільї перетворились на міста, які не тільки зберегли свої привілеї, а й розширили їх.

Іноді світські чи духовні сеньйори надавали фуерос деяким общинам, щоб збільшити кількість колоністів у своїх володіннях, або як поступку своїм підданам, що повстали. Проте такі общини поступалися у кількості привілеїв перед вільями. Деякі з цих общин мали право створювати для самоуправління власні ради.

1.2. Соціальна структура в період розширення християнських королівств (XI - сер. XIII ст.).

В XI - XIII ст. в християнських королівствах Піренейського півострова відбуваються значні зміни в структурі соціального устрою. В цей період знать стає більш незалежною, в результаті чого відбувається її відкрите протистояння з королівською владою. Разом з тим розширюється соціальна база дворянства завдяки еволюції лицарства. Залежні групи суспільства ведуть боротьбу за волю і врешті добиваються майже повної свободи. В цей час міста перетворюються на значну політичну силу, в результаті чого з'являється потужний середній клас, який стає опорою королівської влади. В ході Реконкісти на звільнених від мусульман територіях формуються нові соціальні групи.

В цей період знать продовжує займати привілейоване положення. Завдяки вдалим шлюбом, покровительству королів та участі в їх війнах багатство і вплив знаті зростає. З часом з'явилося свого роду ядро з найбагатших і найвпливовіших представників цього стану, які бажаючи більшої незалежності розпочали протистояння з королівською владою. Королі були вимушені йти на поступки і надавати знаті землі, міста та замки, бо боялися повстань. Іноді такі пожалування надавались без яких небудь обмежень сеньйора, крім його сюзеренітету. Нерідко королі передавали під управління дворян свої землі разом з замками, а єдиною умовою перед знаттю була оборона цих територій. В результаті більшість замків опинилася в руках дворян, військова сила яких стала переважати королівську. Крім того, безперервно продовжувалися війни і усобиці між самими магнатами. Як і раніше знать зберегла за собою право переходу на територію і службу до іншого правителя, і навіть мусульманського. В деяких випадках король міг вигнати знатного васала з своїх володінь і при цьому конфіскувати його землі та майно [1, с. 173].

Знатні особи першого рангу з XII ст. стали називатись рікос-омбрес. До цієї категорії відносились графи і так звані потестади (так називались особи, що займали важливі державні посади, але не мали графського титулу) [12, с. 487].

Знать другого рангу в цей період зростає в своєму числі. Сюди відносились міліти, інфансони і т. д. Особливо цей процес прискорився в XII ст.

Синів дворян які ще не отримали зброю називали ескудеро, що перекладається як щитоносець.

Продовжували існувати як стан лицарі. Вони вели свій рід від містян і плебеїв, які отримали відповідні права від королів. Лицарями вважались всі, хто мав коня для участі в військових походах. Таким людям надавався відповідний титул, а також вони звільнялися від виплати податей. З часом лицарі отримували право займати громадські посади в міському управлінні. Таким чином вони ставали знаттю другого порядку, аристократією над плебеями у містах з самоуправлінням. Королі прихильно ставилися до лицарства. Альфонс VII в фуеро наданому громадянам Толедо, вказував: «кожен, хто захоче стати лицарем, хай стане ним і живе по звичаям, лицарям притаманним» [34, с. 49]. Таким чином, ремісники і землероби могли легко приєднатися до класу «благородних». Такий стан речей пояснювався тим, що в умовах безперервного стану війни постійно відчувалась потреба у поповненні армії, тому приріст стану лицарства заохочувався будь-якою ціною.

Серед знаті вищого рангу часто панувала анархія. Деякі графи часто займалися звичайним розбоєм, нападаючи на мандрівників і купців. Таке явище було розповсюдженим в Галісії, Леоні і Кастилії. Проти подібного самочинства королі іноді приймали міри, проте частіше з такою знахабнілою знаттю розправлялись міські ополчення.

Збільшення кількості міст, які не залежали від сеньйорів, і в яких всі жителі були вільними та звільнення багатьох сервів призвели до відродження середнього класу – ремісників і вільних землеробів. Цей стан майже зник у V ст. Королі підтримували його, надаючи йому різні привілеї в фуерос і спеціальних розпорядженнях. В зв'язку з розвитком сільського господарства, ремесла, торгівлі, формуванню системи муніципальної організації, участі в війнах міських ополчень і злиттю міської управлінської верхівки з знаттю середній клас набуває значного соціального і політичного значення. До цього стану перейшла значна частина багатств і привілеїв, які були зафіксовані в різних фуерос. Деякі фуерос були спрямовані на те, щоб перешкодити переходу

власності громадян, які проживали в місті, в руки дворян. Такі заходи були необхідні для збереження власності з якої сплачувались податки на користь корони. Також обмежувались операції по торгівлі нерухомим майном. Ті хто купляв яке-небудь майно на території міста, не будучи його жителем, після цього повинні були стати громадянами міста і в усьому підпорядковуватись міській владі. Будь-який лицар чи магнат, що скоїв злочин в межах міста, міг бути безкарно скаліченим чи вбитим жителем цього міста. Звільнявся також від відповідальності громадянин міста, який поранив чи вбив графа при справедливій обороні. Жителя міста могли ув'язнити, затримати чи утримувати під домашнім арештом тільки муніципальні судді. В свою чергу судді не мали права заарештувати жителя міста, якщо той мав поручителя – цей привілей прирівнював містян до дворян [1, с. 176].

Середній клас зазвичай платив звичайні податі, але в деяких випадках він звільнявся від виплат повністю. Наприклад, такий привілей отримала община міста Куенке [34, с. 145], а в місті Санабрія всі виплати були зведені до одної. Було заборонено обкладати міста занадто великими податями.

В володіннях знаті і духовенства також з'явився середній клас, що складався з землеробів і ремісників. Цьому сприяли ріст ремесла і торгівлі, а також фуерос і вилучення, які сеньйорам доводилося надавати для заохочення поселенців, або для того, щоб поступками обмежити гнів народних мас і відвернути повстання, які час від часу інколи спалахували. В деяких важливих церковних містах значну роль відігравали іноземці, які прибували туди в ролі пілігримів, або як купці. Іноді королі оголошували вільними жителів певного міста, яке знаходилося в межах церковних володінь (акт Орданіо II щодо жителів Сантьяго, підтверджений фуеро 1105 р.), але при цьому містяни залишалися у васальній залежності від прелата [1, с. 176]. Ремісники і міняйли досягли значного впливу завдяки своїм багатствам і цеховій організації.

До початку XI ст. багато сервів, які раніше були прикріплені до землі, добилися полегшення свого становища, і в деякій мірі вони стали вільними. Така емансипація йшла особливо швидкими темпами на територіях Леона і

Кастилії, де був розповсюдженим частий відпуск на волю, проходила колонізація завойованих територій, сформувалися нові економічні умови, самі серви вели активну боротьбу за свої права, а міста надавали їм підтримку й приймали втікачів.

Одним з найважливіших законодавчих актів, яким визначалось положення хуніорес, був диплом короля Альфонса IX від 1215 р. До видачі цього диплому хуніорес ділились на дві групи – хуніорес де кавеса і хуніорес де ередад. Ці люди не могли за власною волею змінювати місце проживання. Першій групі це було категорично заборонено, а другій чинили супротив коли її представники намагались переселитись.

Диплом 1215 р. знімав такі перешкоди. Хуніорес де ередад або форерос, які були приписані до королівських поселень, тепер могли вільно переселятись на землі сеньйорії архієпископа Сантьяго, а селяни цієї групи, що вже були приписані до архієпископства, мали право переходити на королівські землі. При цьому майно переселенців зберігалось за їх власниками. Проте хуніорес де ередад були зобов'язані виплачувати податі на новому місці проживання. Ці вольності до кінця XIII ст. поступово розповсюдились на всіх представників цього стану. В XIV ст. хуніорес де ередад могли вільно покидати своїх сеньйорів, проте були зобов'язані оголошувати про це публічно. Щодо хуніорес де кавеса – то вони повинні були, незалежно від свого місцезнаходження, виплачувати подушну подать своїм сеньйорам. Королі іноді надавали притулок сервам, чим по суті надавали тим свободу. Наприклад вони надавали містам з самоврядуванням привілеї, за якими серви, що ховалися в містах, отримували свободу. Такі ж привілеї отримували прикордонні замки і фортеці, які необхідно було заселяти і охороняти. Проте подібні привілеї не розповсюджувались на всі міста і замки, як про це говориться у фуерос Леона (1020) і Байони на Міно (1021) [30, с. 17], в яких заборонялось надавати притулок селянам втікачам. Альфонс IX остаточно заборонив королівським містам допомагати хуніорес де кавеса.

Визвольний рух сервів був неоднорідним і непостійним. Нерідко в процесі боротьби він набував силового характеру, що часто дарувало повсталим успіх. В міжусобних війнах дворян, а також у війнах знаті проти міст з самоврядуванням, серви зазвичай виступали проти своїх сеньйорів і отримували підтримку з боку міст. Іноді вони масово кидали сеньйора і селились в поселеннях з правом притулку. Також вони створювали спільноти опору – ермандади, які піднімали повстання і вели запеклу боротьбу з сеньйорами.

Такий визвольний рух був спровокований частими випадками перевищення влади деякими сеньйорами а також іноземним впливом. Серви надихались прикладами селянських повстань в інших європейських країнах. Деякі повстання навіть очолювались вихідцями з Італії або Франції, так як це було з повстанням у Сантьяго в 1136 р. [1, с. 178].

Повстання і виникнення ермандад, які підтримували міста, що також вели боротьбу за розширення своїх прав, змусили сеньйорів піти на поступки своїм сервам: надавати їм свободу, віддавати землю в оренду, зменшити розмір податі. До кінця XII ст. серви добилися визначення точного розміру повинностей перед сеньйорами, відміни практики продажу селян разом з землею, в чому не останню роль зіграла церква, визнання законності шлюбів між сервами, які вкладались без згоди сеньйорів. Селяни Леона і Кастилії на початку XIII ст. добилися майже повної особистої свободи.

Населення християнських королівств Піренейського півострова не було однонаціональним. Крім купців, монахів і паломників були і групи іноземців що компактно селились у містах і отримували там громадянство. В Саламанці жили французи і португальці; в Бургосі – гасконці, французи і німці; в Саагуні – бретонці, гасконці, німці, англійці, провансальці, бургундці і ломбардці; в Толедо, після відвоювання міста у мусульман, поселилося багато французів [17].

До іноземців також відносили етно-соціальні групи населення, які з'явилися в християнських королівствах після приєднання мусульманських

територій. Йдеться про маврів і євреїв. Характерною особливістю цих груп було те, що їм надавались особливі фуерос, в яких описувались їх права, які відрізнялись від прав корінного населення. Наприклад Альфонс VI визнав принцип окремого законодавства для різних народностей Толедо. В Авії де Торрес, відповідно до фуерос 1130 р., кастильці мали інші права, ніж іноземці, при цьому статус французів, євреїв і маврів був не однаковим [1, с. 179]. Приблизно такою була ситуація і в інших містах, де проживали іноземці, хоча для всього населення існували загальнодержавні закони.

Піренейські євреї називались сефарди. Їх положення у християнських королівствах в XII ст. було достатньо вигідним. Нерідко вони були посередниками між християнами і мусульманами під час заключення мирних договорів. Євреї несли службу в арміях християнських королівств, допомагали розвитку торгівлі, серед них було багато вчених, які розповсюджували досягнення східної науки. Королі цінували євреїв і приймали їх на службу в якості лікарів, вчителів, інтендантів. Фуерос прирівнювали євреїв у правах з християнами, а Альфонс VI дозволив їм займати будь-які громадські посади [1, с. 180]. Проте вже на початку XIII ст. євреї починають поступово втрачати свої права, а їх становище в суспільстві пізніше кардинально зміниться.

Ще однією етно-соціальною групою населення, що остаточно сформувалась в XI ст., стали мудехари. Так називали мусульманське населення територій, що були підкорені християнами, а також тих мусульман, які переселилися на територію християнських королівств добровільно. Мудехари, повністю або частково, зберігали свої релігію, закони, звичаї і майно. Це пояснюється тим, що по мірі завоювання мусульманських територій, таких людей ставало більше, а їх переслідування неминуче призвело б до непокори і повстань. Тому, не вбачаючи в християнах загрози мусульманське населення під час війн майже не вело боротьби з ними, що значно полегшувало хід Реконкісти. Після завоювання мусульманських територій з мудехарів майже завжди брали тільки подушний податок. Деякі знатні мусульмани навіть ставали на службу християнських королів, зберігаючи при цьому свої землі.

При Альфонсі VIII емір Мурсії, якого християни називали дон Луп, очолював кастильське військо у війні з своїми єдиновірцями.

Деякі королі не завжди прихильно ставились до мудехарів. Наприклад, Фернандо I іноді виганяв мусульман з їх території. До кінця XII ст. число мудехарів в Кастилії зросло настільки, що церква побачила в цьому загрозу. Після проведення першого і другого Латеранських соборів (1123 і 1139) мудехарам і християнам було заборонено проживати разом, а мудехарів і євреїв зобов'язали носити особливий одяг, який відрізняв їх від християн.

До XIII ст. становище мудехарів ускладнилося. Вони були зобов'язані виплачувати державі десятину своїх доходів, яка називалась капітасьйон, десятину церкви, незважаючи на те, що християнами вони не були, і одинадцятую частину доходів місту в якому проживали. В залежності від місцевості існувало ще багато видів податі, які накладали на мудехарів, тому в деяких регіонах почала зменшуватись їх кількість.

Активний хід Реконквісти в XI і XII ст. і масове переселення в Кастилію християн з мусульманських територій призвели до появи тут нової етно-соціальної групи населення – мосарабів. Етнічно і релігійно вони відповідали корінному населенню півострова, але були самобутніми в культурному плані. Ця самобутність була викликана довгим перебуванням мосарабів під владою мусульман і була настільки сильною, що вони майже не змішувались з християнським населенням Кастилії. Пізніше мосараби справили значний вплив на формування іспанського етносу в сфері культури.

Там де були великі групи мосарабів створювались їх власні общини, незалежність і вольності яких підтверджувались в фуерос королів. В Толедо, де було багато мосарабів, Альфонс VI дозволив мосарабській общині обирати алькальда і альгвасіла і підтвердив право мосарабів на управління за власними законами [1, с. 183].

В XI - XIII ст. духовенство являло собою впливовий і могутній клас суспільства. Визначальними причинами цього були: по-перше, перевага духовенства у культурній сфері над населенням; по-друге, постійне втручання у

політичні і воєнні конфлікти, при цьому духовенство часто було тим фактором, що ще більше розпалював такі конфлікти; по-третє, експлуатація сеньйорій, що належали церквам і монастирям; по-четверте, використання праці і багатств людей, які добровільно перейшли під церковний патронат; по-п'яте, особистий і майновий імунітет, та інші інститути церковної влади [1, с. 174].

Особистий імунітет священнослужителя означав вихід із сфери звичайної юрисдикції. На протязі всієї епохи реконквісти характер імунітету постійно змінювався, незважаючи на те, що основні положення, які визначали його надання, були сформульовані ще в рішеннях IV толедського собору (633). Спочатку імунітети надавалися королем певному монастирю або церкві, і такий порядок зберігався до XIII ст. Пізніше таке право розповсюдилось на всіх священнослужителів.

Така пільга дозволяла здійснювати велику кількість зловживань. Щоб отримати імунітет духовний сан приймали люди, які не мали уявлення про монастирське життя і діяльність священника. Цим користувались ті, хто хотів вийти з під королівської юрисдикції. Майновий імунітет полягав в особливих привілеях при даруванні королями землі і поселень, або у податкових пільгах для священнослужителів. З часом земельні володіння церкви збільшувались, тим самим доходи королівської казни зменшувались.

Кортеси неодноразово просили королів про заборону передачі приватних володінь у власність монастирів і церков, бо зі зменшенням податкових надходжень їх дефіцит компенсувався за рахунок плебеїв. Альфонс VII в фуеро місту Куенке, вказав, що ніхто не має права продавати своє майно, рухоме і нерухоме, церкві [34, с. 145]. Подібна заборона зустрічається в багатьох фуерос.

Одним з обов'язків монастирів була організація військових загонів для участі у війнах що вели королі. Та іноді вони платили фонсадеру (грошовий внесок на користь короля за право не відбувати військову службу). Прелати, які тримали королівські землі, були зобов'язані особисто приймати участь у війнах або замість себе відправити одного озброєного вершника.

Особливу роль у розвитку іспанського суспільства займали міста. Уже в кінці X ст. почали з'являтися вільні міста комуни, які мали власну адміністрацію і проводили народні збори. В X - XI ст. така організація продовжує свій розвиток. З'являються муніципальні судді, які під впливом мосарабів отримали назву алькальди. В їх обов'язки входив розбір громадських і кримінальних справ, в тому числі між дворянами (фіхосдалго) і єпископами, міськими радами, монастирями і орденами. Також з'явилися такі посади як: альгвасіл – хранитель прапора міста; альферес – командуючий муніципальним ополченням; фіелес – служителі, що слідкували за порядком на ринках і скріпляли печаткою акти міської ради; аламіни – інспектори, що слідкували за якістю товарів та інші. Міста мали свій округ із селянами і землями, який називався альфос.

Народна влада була представлена хунтами або загальними зборами громадян, які вирішували питання благоустрою міст, визначення розмірів виплат робітникам, ведення необхідних робіт і т. д. Політичний устрій міст не був однаковим. Існували міста в органах влади яких були представники знаті. Також були міста де всі посадові особи були плебеями. В деяких містах посади ділили порівну між народом і знаттю, наприклад у Леоні було чотири алькальда, двоє було призначено королем, а двоє – церквою [1, с. 188].

Часто муніципалітети діяли як незалежні органи, що було ознакою слабкості центральної влади. Як і дворяни, міста іноді вели самостійні війни проти мусульман без згоди королів. Також міста могли воювати між собою або з сусідніми сеньйорами. Інколи, для ведення війн і підтримання порядку на прилеглий місцевості, декілька міст об'єднувались в федерацію або ермандаду.

Зазвичай права і привілеї міст фіксувались в фуеро, які надавались королівською владою при створенні міського самоуправління, а потім змінювались і доповнювались. Іноді муніципалітети отримували право самостійно розробляти правила своєї внутрішньої організації. В таких випадках фуеро було збіркою актів міської ради (консехо), затверджених королем. Проте

часто муніципалітети, без відома короля, вносили до таких феодів вигідні для себе правки [4, с. 283].

Автономія міст призвела до підвищення їх могутності. Це мало значний вплив на формування суспільства, бо в цих містах отримала розвиток народна демократія. Пік могутності міст припав на XII і XIII ст., а з XIV ст. починається період зниження активності у сфері міського самоврядування.

РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬСТВО МУСУЛЬМАНСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ПІРЕНЕЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА В VIII - сер. XIII ст.

2.1. Суспільство мусульманських територій від завоювання до розпаду Кордовського халіфату (VIII - поч. XI ст.).

Поняття Реконкіста асоціюється з боротьбою християнських королівств Піренейського півострова проти мусульман, які вважаються загарбниками. Проте відносини між представниками двох світів були дуже різними. В VIII - XI ст. протиріччя між християнами і мусульманами не були такими вираженими, як в наступні періоди. Іноді їх пов'язували спільні інтереси або необхідність взаємодопомоги. Християни і мусульмани вели торгівлю, допомагали один одному в громадянських війнах (ель Сід на службі в еміра Сарагоси), вступали в союзи, в тому числі і через шлюб [1, с. 101].

Суспільство в мусульманській Іспанії, традиційно для того часу, поділялось на вільних і рабів. До вільних, в свою чергу, відносились аристократія і народ. За декілька століть суспільний устрій цих територій стане трохи складнішим.

Проте відношення між аристократією і народом у різних етнічних груп мусульманської Іспанії були різними. У арабів аристократія дуже сильно виділялась, а в берберів суспільний устрій був скоріше демократичним. Проте до X ст. арабська аристократія була майже повністю знищена в міжусобних війнах, що стало причиною зникнення її як класу. На заміну їй прийшли військові вожді і середній клас (купці, ремісники та ін.), який внаслідок інтенсивного розвитку ремісничого виробництва і торгівлі накопичив значні фінансові ресурси. Наступним станом були робітники. В епоху халіфів він був дуже чисельним і часто підіймав повстання.

Еміри мусульманської Іспанії дарували землю за військову службу аристократії і різним племенам, з правом забирати у кріпаків той урожай, який до цього отримувала держава. Так почали створювались великі земельні володіння, які в значній мірі стали незалежними. В результаті отримання

земель, арабське і берберське населення осідало в сільській місцевості, тоді як міста населяли в основному мосараби і ренегати [28].

Ренегати – це етно-соціальна група, що складалась з колишніх християн, що прийняли іслам. Було дві категорії тих хто прийняв іслам: діти, народжені в християнсько-мусульманському шлюбі, вважалися мусульманами і називались мауля; корінні жителі підкорені під час завоювання, що прийняли іслам за власною волею, або в обмін на особисту свободу, в разі якщо вони потрапляли в полон або до цього були рабами. Хоча вони були мусульманами, та іноді навіть ставали багатими і впливовими, їх не прирівнювали в правах з арабами, вважаючи ренегатів нижчими. Тому їх неприязнь була взаємною, і під час частих повстань ренегати не упускали можливості розправитись з арабами. Після того, як в другій половині VIII ст. велика кількість мосарабів була навернута в іслам, ренегати стали однією з найзначніших груп населення і вплинули на розвиток культури.

Ще однією етно-соціальною групою населення були мосараби, звичаї і релігія яких поважались. Хоча і бували періоди переслідування мосарабів, проте вони були недовгими. У халіфів і емірів на службі були християни, які в основному знаходились у сфері управління, але деякі несли службу в мусульманських арміях [28].

Немусульманське населення Аль-Андалусу кількісно значно переважало мусульманське. Також воно було більш організованим ніж в інших країнах, завойованих арабами, і в залежності від місцевості, в тій чи іншій мірі, зберегло своє самоврядування. Найбільші мосарабські общини з правом самоврядування знаходились у Толедо, Севільї, Меріді і Кордові. В останній існував чиновник – дефенсор або протектор, який відстоював інтереси підкореного християнського населення при дворі халіфа. В деяких маленьких поселеннях були готські графи або судді, яких обирали самі мосараби. Також їм дозволялося обирати своїх єпископів. Всі посадовці, обрані мосарабськими общинами, мали пройти затвердження державною владою.

Найбільші общини мосарабів після завоювання ще довгий час використовували «Фуеро Хузго». Мосараби поділялись на нащадків вестготів і іспано-римлян. У цих підгруп були загальні інтереси і загрози, тому їх етнічні відмінності поступово нівелювалися, а культура стала спільною. Зазвичай мосараби селились окремо від інших груп населення в особливих кварталах, іноді за стінами міста, хоча в повсякденному житті вони підтримували постійний контакт з мусульманами. Проте мосарабам заборонялося носити зброю і їздити на конях.

Мосараби жили в селах і містах, платили поземельний податок (харадж) і подушну подать (джизію). Розміри хараджу в різних районах становили від 5 до 20 відсотків, а розмір джизії залежав від кількості майна.

Невільні люди поділялись на різні групи – кріпаків, що обробляли землю і рабів, що належали конкретним власникам і використовувались як прислуга. При цьому деякі з них досягали привілейованого становища. Євнухи були рабами різного національного походження. Вони часто займали важливі пости в палаці, наприклад пост головного кравця або сокольника [1, с. 103]. «Слов'яни» вважались рабами халіфа, і з них формувалась його особлива гвардія. Вони були багатими, іноді займали важливі посади, мали свої землі і слуг-рабів, яким, проте, платили. Це була свого роду аристократія, яка неодноразово брала участь у вирішенні важливих політичних питань.

Про характер земельних відносин і соціальний статус селян Аль-Андалусу є різні думки. Одні дослідники називають їх кріпаками, а інші вважають вільними людьми, які брали землю для обробітку в оренду. Якщо вони і були прив'язані до землі, то це було проявом не особистої приналежності, а фіскальної, так як селяни були платниками податків [17].

В результаті арабського завоювання Піренейського півострова становище місцевих євреїв значно покращилось. Вестготські королі вели обмежувальну політику щодо євреїв, а араби надали їм свободу. Під час завоювання вони співпрацювали з мусульманами. Євреям доручали охорону захоплених міст, що дозволяло завойовникам не розпорошувати основну армію. Також євреїв

призначали на посади в системі управління містами. В їхніх общинах розвивалася ремесло і торгівля. Особливо великого розквіту досягла єврейська община Кордови після оголошення незалежності халіфату. У X ст. сюди переселилось багато єврейських вчених і поетів [3, с. 287].

2.2. Суспільство мусульманських територій в період роздробленості і втрати самостійності (XI - сер. XIII ст.).

В кінці X - на початку XI ст. в мусульманській Іспанії відбувалась постійна і жорстока боротьба за владу. Її результатом став розпад Кордовського халіфату і поява багатьох нових мусульманських держав на території півострова. Поступово в нових державах з'являються відмінності в ієрархії управління і законах.

Вже в кінці XI ст. емірати Піренейського півострова втратили свою самостійність бо були підкорені Альморавідами, а ті на початку XII ст. поступились Альмохадам. Спільною рисою цих берберських держав був деспотизм, який не тільки заважав формуванню органів народного самоврядування, але й загрожував свободі людей і їх власності.

Витіснення арабів при переважанні берберів та ренегатів – характерна особливість цього періоду. Попередня аристократія зникла, а на її зміну прийшла нова військова знать. Постійно змінювався склад населення. В основному це відбувалося за рахунок збільшення кількості ренегатів і зменшення кількості християн.

Після розпаду Кордовського халіфату поступово погіршується відношення мусульман, особливо серед духовенства, до мосарабів. Починаються їх переслідування, що посилились з приходом до влади берберських династій. Іноді мосараби брали участь в Реконкісті на боці християнських королівств. Наприклад, гранадські мосараби позвали на допомогу Альфонса I Арагонського, в війську якого несли службу близько 10 тисяч християн з маврських земель. Проте цей похід викликав репресії проти

мосарабів, що залишались на мусульманській території. В 1126 р. багато з них були вигнані чи страчені, а більшість мосарабів втратила своє майно [1, с. 105].

При Альморавідських правителях Алі і Тешуфіні мосарабів приймали до війська, що викликало обурення мусульман. В 1146 р. Альмохади вигнали із Марокко і Андалусії велику кількість християн і євреїв, які переселились в основному до Кастилії. В ході Реконкісти безпека мосарабів на мусульманських територіях опинилася під загрозою, тому вони переселялися в християнські королівства півострова.

Положення євреїв в часи роздробленості мусульманської Іспанії було достатньо вигідним. Вони брали участь в управлінні, служили у війську, займали значне місце у торгівлі, ремеслі і науці.

Після встановлення влади Альморавідів, незважаючи на покровительство емірів, мусульманське духовенство і народ користувались будь яким приводом щоб розпочати гоніння і погроми євреям. Проте при цьому Альморавідські правителі часто мали при дворі євреїв міністрів, лікарів і астрологів.

РОЗДІЛ 3. ІСПАНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ

XIII - XV ст.

В цей період майже вся територія Піренейського півострова опиняється під владою християнських королівств, а розвиток соціальної структури переходить на новий етап. Для цього періоду були характерними такі риси: збільшення чисельності середнього класу, який був в опозиції до дворянства; зникнення особисто залежних і міського патриціату; розширення привілеїв духовенства і ріст земельних володінь знаті. Навідміну від попередньої епохи, коли основна соціальна боротьба відбувалась між сервами і їх власниками за особисту свободу, тепер опонентами виступали містяни і середній клас з одного боку, і знать та духовенство з іншого. Тепер основна боротьба точилася за зрівняння прав, в основному економічних. Після того, як колишні невольники і малозаможні селяни все ж добились певних прав, їх матеріальне становище мало змінилось. Сеньйори і далі мали на таких людей певні економічні і юридичні важелі. Ще одним малозахищеним класом виступала міська біднота.

В результаті постійних міжусобних війн і послаблення королівської влади політична і соціальна могутність знаті досягла такого рівня, що почала загрожувати цілісності тодішніх королівств. В той же час терпимість і слабкість королівської влади сприяли зростанню суперечностей між окремими представниками знаті. При цьому такі конфлікти зазвичай були викликані не політичними або ідеологічними протиріччями, а звичайною особистою нетерпимістю, і відрізнялися жорстокістю та аморальністю [1, с. 270]. Проте незгоди між знаттю відкладалися, коли необхідно було боротися з королями.

Зазвичай королі вели боротьбу зі знаттю непрямыми методами. Вони надавали більше прав населенню міст, яке було противагою знаті в тодішньому суспільстві. Проте знать все одно посилювалась за рахунок успішної політичної боротьби, закріплення права спадковості титулів (інститут майоратів) і появи великої земельної власності.

Закон про майорат був запроваджений при Альфонсі X в другій половині XIII ст. В ньому вказувалось, що титул успадковує старша дитина в сім'ї, незалежно від статі. З запровадженням майорату був заборонений поділ майна, як рухомого так і нерухомого. З людей, які були позбавлені права на спадок, сформувався особливий прошарок дворян, які називались сегундони. Їх доля була пов'язана з церковною або військовою службою. В подальшому інститут майорату розвивався і посилювався.

В другій половині XIII ст. існував порядок, коли діти від шлюбу знатного чоловіка і незнатної жінки визнавались благородного походження, а від знатної жінки і незнатного чоловіка – ні. Таким чином підкреслювалась перевага, яку надавало походження по чоловічій лінії.

В часи активного проведення Реконкісти великого впливу набули лицарі військових орденів, завдяки багатствам, які вдалося накопичити орденам в результаті війн з маврами і королівським подарункам. Найсильнішими були ордени Тамплієрів і Калатрава. Управління орденами зазвичай здійснювали представники знаті або королівської родини. Лицарі орденів знаходились на вершині соціальної ієрархії. З кінця XIII ст. основна фаза Реконкісти завершується і вплив орденів починає поступово зменшуватись. В умовах відсутності сильного ворога всередині орденів посилюється боротьба і вони поступово занепадають. В XIV ст. найвпливовішими орденами були Сантьяго і Алькантара [4, с. 286].

В процесі звільнення територій відбувається переміщення частини населення християнських королівств в центральну і південну частини Піренейського півострова. Створюються нові населені пункти, розвивається ремесло і сільське господарство, відбувається звільнення особисто залежних людей, зберігають своє значення міста, збільшується кількість міських служителів та знаті другого рангу – кавальєро і інфансонів, які часто є вихідцями з плебсу. Все це приводить до розростання середнього класу, який в основному знаходиться в містах. До нього належали ремісники, купці, торговці і вільні землероби. Міський устрій забезпечував громадянам високий рівень

політичного захисту, бо містам були надані чисельні фуерос, як нагороду за допомогу у війнах і фактор стримування сеньйорів. Середній клас був опорою королівської влади в протистоянні з вищою знаттю і духовенством. Також він був тим станом суспільства, який сплачував основні податки на користь держави, притому що більшість земель належала знаті і церкві, які цих податків не сплачували.

В містах існували нижчі за статусом соціальні групи – робітники, ремісники, наймити, на яких також розповсюджувались фуерос та інші надані містам привілеї. Проте ці групи знаходились в економічній залежності від представників середнього класу.

В ході боротьби з економічним і політичним свавіллям вищої знаті, середній клас був ініціатором створення ермандад, які об'єднували плебеїв і дворян другого рангу (кавальєро та ідальго). Такі союзи були необхідні і тому, що королі не завжди могли надати покровительство середньому класу (слабкий чи малолітній король).

З XIV ст. суспільство з дворянського перетворюється на таке, у якому переважає середній клас. Центр громадського життя переміщується з замків у міста. Загальноприйнятим стає акцент на переважання міської культури, а також розвиток торгівлі і ремісничого виробництва.

Ще в першій половині XIII ст. починається процес визволення особисто залежних селян. Постійно відбуваються повстання в різних сеньйоріях (боротьба проти «поганих звичаїв» в Саагуні і т. п.). Про характер привілеїв знаті свідчить звід з «Старого фуєро Кастилії», де для окремих областей фіксується закон, за яким «сеньйор має право на життя і на все надбання солар'єго» [1, с. 278].

Вальядолідський устав (1325) і Устав Алькала (1348) зафіксували повну особисту свободу солар'єгос. Проте їх економічна свобода була частковою. Це було зафіксовано в самих уставах, а також було пов'язано з зловживаннями сеньйорів. За нормами, встановленими у Вальядолідському уставі, податі перетворились із поземельних в особисті. Одночасно кріпосницькі відносини

переростають в орендні. За користування землею її тримачі почали виплачувати канон або ценз (оброк) і відбувати певні повинності.

Зловживаючи своїми правами сеньйори обтяжували колишніх сервів і солар'єгос податями і повинностями. Проте ситуація почала складатись так, що стало вигідніше йти на деякі поступки селянам, бо ті могли просто покинути землі сеньйора та перебратись до міст чи бегетрій. Для цього сеньйори видавали фуерос і хартії поселення, в яких фіксувалися вигідні для селян умови.

Проте залишалися такі сеньйори, які не збиралися змінювати свої звички. У петиції кортесів Вальядоліда 1385 р. Хуану I зазначалося: «...дуже значні податі чинять велике насилля, беззаконня і зло, а тому згадані містечка і села доведені до розорення і обезлюдніли. А коли віллани виявляються не в силах задовольнити вимоги сеньйорів, останні наказують захоплювати їх і кидати в темницю і там тримати їх, не даючи ні води, ні їжі, наче мають справу з полоненими» [1, с. 279]. Сеньйори змушували селян брати гроші в борг під відсотки у лихварів, змушували багатих жінок виходити заміж за своїх людей, конфісковували майно церкви і госпіталів та продавали його.

Правовий статус рабів залишався таким як і в попередні часи. Проте їх кількість, в порівнянні з початком Реконкісти, значно зменшилася. Велика частина рабів була полоненими мусульманами, проте в середині XIII ст. в рабство могли потрапити і християни. Євреям і маврам дозволялось перепродавати рабів християн, але мати таких заборонялось. Рабами ставали діти нижчого духовенства, діти народжені від рабинь, а також ті, хто допомагав у війнах маврам. Будь-який раб єврея, мавра або іноземця після прийняття християнства отримував волю. Отримував свободу раб, який з дозволу господаря отримував церковне звання або вступав в шлюб з вільною людиною.

В цей період зростає вплив церкви. Ще більше, ніж в попередні часи, розвивається інститут особистого імунітету духовенства. Такий імунітет прагнуть отримати всі приближені і родичі священників, бо таким чином вони виходили з під державної юрисдикції. З кінця XIII ст. зростає кількість наданих

церкві привілеїв. Завдяки цьому паралельно зростає і число зловживань. Також зростає кількість священнослужителів, особливо представників нижчого духовенства, які присвячують себе торгівлі, стають адвокатами і нотаріусами, займають адміністративні посади (пости алькальдів), а деякі навіть ставали фокусниками і блазнями [1, с. 275].

В кінці XIII ст. набувають впливу жебрацькі ордени. Проте вже в середині XIV ст. вони майже припинили просвітницьку діяльність, якою вони займались в попередні роки, і почали втручатись у політичні та громадські справи, зловживали довірою людей, обманювали народ, намагаючись отримати з цього матеріальну вигоду.

Претензії священнослужителів доходили до того, що воно вимагало звільнення від всіх судових, общинних і муніципальних зборів. Королі, в обмін на підтримку, заохочували ці вимоги духовенства, видаючи особливі привілеї церкві. З боку муніципалітетів надходили постійні скарги щодо поведінки церкви, тому кастильський король Енріке II видав, а його наступник Хуан I у 1390 р. підтвердив закон, в якому духовенство зобов'язували виділяти на користь общин необхідні кошти.

В XIII ст. з'явився привілей економічного характеру під назвою помісна або королівська десятина. Церкви і монастирі отримали право збирати на свою користь певну долю (не обов'язково десяту) від доходів мешканців прилеглих територій. В 1228 р. вальядолідський церковний собор зробив цей податок обов'язковим для всіх, включаючи мусульман і євреїв. Королі отримували частину помісної десятини («королівська третина»), яка використовувалась на війни з маврами, благодійність, будівництво. Проте корона не завжди використовувала ці гроші за призначенням [1, с. 276].

З 1252 по 1474 роки завоювання мусульманських територій майже не велися. Проте завдяки поступовому захопленню деяких територій, міжусобицям всередині Гранадського емірату і переміщенні населення, зростала кількість підкорених маврів.

Ріст мусульманського населення призвів до виходу багатьох законодавчих актів. Це були королівські укази, рішення кортесів і окремі угоди. В деяких областях уже в XIII ст. з'являється велика кількість мудехарів, з яких склалися нові мусульманські общини. Все це свідчить про достатньо вигідний правовий статус цієї групи населення.

За правління Альфонса X мудехари користувалися особистим покровительством короля. Їм гарантувалася особиста безпека, дозволялося жити за власними законами і сповідувати іслам. Проте вони не могли будувати нові мечеті і проводити свої релігійні церемонії у місцях населених християнами. Також вони були повинні виплачувати десятину християнській церкві. До мудехарів висувались певні вимоги щодо одягу, зачісок і прикрас. Після спеціального рішення кортесів 1268 р. в містах (в тому числі і на прохання самих мудехарів) було встановлено розділення кварталів між християнами і мусульманами, так як були присутні конфлікти між представниками двох конфесій. Проте міські мудехари все одно жили краще від сільських, бо ті страждали від утисків з боку сеньйорів і селян християн.

Вже з XIII ст. починається активне втручання християнської церкви у справи мудехарів. На чисельних зібраннях і соборах представників церкви встановлювалися обмеження щодо спілкування християн і мусульман, зайняття маврами різних посад, обмеження місця проживання мудехарів певними кварталами тощо. Мудехари були заможною групою населення, тому деякі депутати міст також прагнули обмежень для мусульман. В 1295 р. мусульманам було заборонено купувати майно християн, при цьому вони повинні були продати те що вже встигли купити. Така заборона змусила їх займатись лихварством. Проте основними видами занять мудехарів було ремесло і торгівля.

Протягом XIV - XV ст. обмежувальні заходи проти мусульманського населення то зменшувалися, то збільшувалися. Так, наприклад, на початку XV ст. мудехари втратили право на власні суди. Також в цей період зростає

активність проповідництва з боку християнської церкви, яка намагається обернути мусульман в католицизм.

Період правління Енріке IV (1454-1474) характеризується покровительською політикою щодо мудехарів. Обмежувальні закони, що були прийняті в попередні роки, не були відмінені, проте вони майже перестали виконуватись. Мудехари знову почали користуватися певними привілеями. Вони стали впливовою економічною і політичною силою. Деякі з них несли службу при дворі чи допомагали дворянам [21]. Все це призвело до зловживань з їхнього боку і в кінці XV ст. стало одним з приводів для введення жорстких обмежень проти мусульман.

Як зазначалося вище, в середині XII ст. з мусульманських територій Піренейського півострова були вигнані євреї, більша частина яких переселилась у Кастилію. Влада християнських королівств в основному прихильно ставилася до переселенців, а церква і народ ні. За законами Альфонса X їм гарантувалася свобода віросповідання, деякі судові і економічні пільги. Проте євреям заборонялись образи християнської релігії, а також було обмежено їх спілкування з місцевим населенням [1, с. 284].

Королі надавали покровительство єврейським общинам, податі з яких давали значну частину доходів в казну. Також євреї допомагали королям у фінансових справах і мали доступ до королівської ради.

Народ відносився до євреїв вороже. Частково це пояснювалось впливом церкви, яка не відрізнялася віротерпимістю, а з іншого боку діяльністю євреїв. Останні були на службі у держави в якості збирачів податей. Також вони активно займалися лихварством. Так у народу поступово виникло почуття образи на євреїв і задрість до їхнього багатства.

Церковні Собори XIV ст. встановили значні обмеження для євреїв, які були суворішими ніж для мусульман. Наприклад, євреїв змушували відвідувати проповіді, які були націлені на навернення іудаїстів в християнство. Також проти євреїв була розгорнута переслідування, ініціатором яких була церква. Так, священник-фанатик із Севільї Фернандо Мартінес своєю проповіддю

спровокував у 1391 р. єврейські погроми у самій Севільї, а пізніше ця хвиля докотилася до Кордови, Толедо та інших міст. Ті хто уцілів переходили у християнство [21]. Ця група населення називалась марани, а сама назва використовувалась як образа.

На початку XV ст. євреям вже заборонялось займатися ремеслом, стригти бороду і волосся, носити зброю і ходити тільки в певному одязі. Вони були позбавлені права обирати власних суддів, займати посади при дворі, займатися відкупом, медициною і торгівлею, обмежувались контакти між християнами і євреями. Євреї були зобов'язані жити в спеціальних, огорожених стіною кварталах. Також посилилась християнська проповідницька діяльність серед іудеїв.

Проте деякі заборони були малоефективними, бо в умовах ізоляції у євреїв був високий рівень самоорганізації, тому вже в 1432 р. за згодою короля їм знову дозволили обирати власних суддів. Вони створили власну систему освіти, яка фінансувалася за рахунок членів общини.

За відсутності кваліфікованих кадрів, євреї продовжували працювати у податковій системі. Так, в період з 1427 по 1430 рр. вони взяли на відкуп збір морської десятини. В 1450 р. майже всі податі в Талаварі зібрали євреї, а в 1449 р. в Толедо податі збирали марани. Проте той факт, що останні хоч і були християнами, не змінювало ставлення до них з боку народу, який сприймав маранів вороже.

Немало охрещених євреїв займали державні пости, особливо в середині правління Хуана II (1406-1454). При цьому вони вели активну політичну боротьбу, що стало причиною їхнього конфлікту з фаворитом короля Альваро де Луна. Останній, користуючись впливом на короля, порадив Хуану II звернутися до папи Миколая V з проханням про призначення інквізиторів для переслідування «євреїв псевдохристиян». Папа задовольнив прохання короля і доручив єпископу Осми і ректору Саламанського університету організувати інквізиційний трибунал [1, с. 286]. Цей задум не був виконаний, проте став прецедентом для майбутнього.

Взагалі, інквізиція почала діяти на території Арагону ще в XIII ст. По всій території королівства з 1232 р. створювалися інквізиційні суди для боротьби з ересями, які принесли сюди представники Альбігойського руху. Пік Арагонської інквізиції припадає на другу половину XIV ст. і пов'язаний з діяльністю Ніколау Еймеріка, який був головним інквізитором. Його методи були настільки жорстокі, що це призвело до великої кількості невинуватих жертв, тому він був звільнений [8, с. 174]. В наступні роки активність Арагонської інквізиції значно знижується.

У 1469 р. Ізабелла I Кастильська і Фердинанд II Арагонський одружуються, і таким чином починають процес об'єднання Кастилії і Арагону в одну державу, який завершився 1479 р. Для боротьби з євреями-християнами, які таємно продовжували сповідувати іудаїзм, у 1478 р., з дозволу папи, була створена Іспанська інквізиція. У 1483 р. було створено Раду найвищої і загальної інквізиції, яка пізніше стала державним органом. Її очолив Томас Торквемада, якого призначили Великим інквізитором Іспанії.

В 1492 р. був виданий королівський указ, який зобов'язував євреїв іудейської віри виселитися з країни. Вони переселилися до Португалії, Північної Африки, Італії. Пізніше інквізиція почне переслідування мусульманського населення і євреїв християн, але це питання виходить за хронологічні рамки цього дослідження.

В рік закінчення Реконкісти іспанське суспільство ще знаходилось в стані розвитку. Вища знать і далі вела боротьбу з королівською владою, всередині міст постійно відбуваються зміни у відносинах середнього класу і бідноти, селяни продовжують боротьбу за розширення своїх прав. Також існували такі групи населення як мосараби, мудехари і марани. Тому після закінчення Реконкісти іспанське суспільство ще продовжує своє формування.

ВИСНОВКИ

Реконкіста проходила в декілька етапів, в кожного з яких була своя специфіка. В першому і другому розділах автор паралельно описує ситуацію в християнських королівствах і на мусульманських територіях, а в третьому показує ситуацію після майже повного відвоювання півострова.

З VIII - на поч. XI ст. Реконкіста проходила з перемінним успіхом. В цей період населення християнських королівств етнічно і культурно було неоднорідним. У північній частині Піренейського півострова ще зберігався вплив вестготів. Розрив торгових зв'язків між різними регіонами призвів до збідніння населення, і як наслідок, це посилило залежність одних соціальних груп від інших.

Суспільство християнських королівств було побудоване таким чином, щоб максимально забезпечувати ефективність армії. В результаті з'являються нові стани суспільства, які займаються виключно військовою справою. Також в цей період з'являються бегетрії і вільї – вільні общини в яких розвивалися демократичні відносини.

В XI – сер. XIII ст. в християнських королівствах відбуваються значні зміни суспільного устрою. Йде активне відвоювання територій, разом з яким змінюється і склад населення, так як на них проживає значна кількість мусульман. Міжконфесійні відносини в цей період були неоднозначними. Королі прихильно ставляться до мусульманського населення, щоб не спровокувати його на супротив, а церква, з ідеологічних причин, ставиться до нього з недовірою.

В результаті великої кількості наданих королями привілеїв в цей період збільшується вплив вищої знаті і церкви, а знать другого рангу зростає у своєму числі. Раніше особисто залежні селяни на цьому етапі отримали майже повну свободу. У містах з'являється середній клас. В багатьох міст було право самоврядування, вони стали впливовою політичною силою. Вище описане

вказує на послаблення королівської влади з одного боку, а з іншого, відбулася демократизація деяких частин суспільства.

Суспільство мусульманських територій у VIII - на поч. XI ст. також було неоднорідним. Більша частина населення були християнами, проте правляча верхівка повністю складалася з арабів. Відносини між вищими і нижчими станами в цей період носили в основному економічний характер. Всередині вищого стану існували значні протиріччя, що на початку X ст. призвело до винищення арабської знаті. Після цього посилюється середній клас, а до влади приходять військові вожді. Протистояння цих груп призводить до послаблення і розпаду в першій половині XI ст. Кордовського халіфату.

В період роздробленості мусульманської Іспанії починаються масові переслідування християн. Деякі з них приймають іслам, а деякі переселяються на північ. В кінці XI ст. емірати Піренейського півострова втратили свою самостійність бо були підкорені Альморавідами, а ті на початку XII ст. поступились Альмохадам. Спільною рисою цих берберських держав був деспотизм, який не тільки заважав формуванню органів народного самоврядування, але й загрожував свободі людей і їх власності. В 1146 р. Альмохади вигнали із Андалусії велику кількість християн і євреїв, таким чином змінивши етнічний склад населення.

В другій половині XIII ст. майже вся територія Піренейського півострова опинилася під владою християнських королівств. В цей період для іспанського суспільства стають характерними такі риси: збільшується чисельність середнього класу, який став опозицією для дворянства; зникли особисто залежні і міський патриціат; розширюються привілеї вищої знаті і духовенства.

Після закінчення Реконкісти в іспанському суспільстві ще проходить боротьба економічного і правового характеру між різними станами. Також відбуваються зміни в етнічному складі населення і його релігійній приналежності. Тому можна констатувати, що в рік завершення Реконкісти іспанське суспільство ще знаходилося в стані формування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтамира-и-Кревеа Р. История Испании. Сокр. пер. с исп. Е. А. Вадковской и О. М. Гармсен / под ред. С. Д. Сказкина и Я. М. Света. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1951. Т. 1. 520 с.
2. Ауоров О. В. Город и рыцарство феодальной Кастилии: Сепульведа и Куэльяр в XIII – середине XIV века. Москва: РГГУ, 2012. 580 с.
3. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: у 2-ох т. Чернівці: Наші книги, 2009. Т. 1.: Раннє Середньовіччя: курс лекцій. 496 с.; ілюстр., карти.
4. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: у 2-ох т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т. 2.: Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. 616 с.; ілюстр., карти.
5. Бібік М. О. Реконкіста і Україна: історичні паралелі. *Перший крок у науку*: матеріали XII студ. конф. (м. Суми, 18-19 березня 2021 р.). Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 107-108.
6. Вайнштейн О. Л. Западноевропейская средневековая историография / О. Л. Вайнштейн. Ленинград: Наука, 1964. 483 с. URL: <http://adverbum.org/ru/vajnshtejn-zapadnoevropejskaja-sv-istoriografija> (дата звернення: 7.06.2023).
7. Ведюшкин В. А., Попова Г. А., История Испании / отв. ред. Тома В. А. Ведюшкин, Г. А. Попова. Москва: Индрик, 2012. Том 1.: С древнейших времён до конца XVII века. 696 с., ил.
8. Горбачова М. С. Становлення Іспанської інквізиції XIII - XVI ст. *Україна у світовому історичному просторі*: зб. матеріалів Всеукр. практич. конф., м. Маріуполь, 20 квітня 2018 р. / під заг. Ред. К. В. Балабанова. Маріуполь: МДУ, 2018. С. 173-176. URL: https://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/641/1/ukraina_u_svitovomu_2018.pdf#page=173 (дата звернення: 4.06.2023).

9. Испанские средневековые хроники. Хроника Карденьи I. Хроника Карденьи II. Анналы Толедо I. Анналы Толедо II. Анналы Толедо III. / под ред. А. Скрамницкого. Киев: Blok.NOT, 2011. 101 с.
10. Пискорский В. К. История Испании и Португалии. Санкт-Петербург: Типография Акционерного Общества Брокгауз-Ефрон, 1902. 200 с.
11. История средних веков / под ред. С. П. Карпова. Москва: Высшая школа, 2003. Т. 1. 640 с.
12. История средних веков / под ред. С. П. Карпова. Москва: Высшая школа, 2003. Т. 2. 432 с.
13. История средних веков / под ред. С. Д. Сказкина. 2-е изд. перераб. Москва: Высшая школа, 1977. Т. 1. 471 с. URL: https://may.alleng.org/d/hist_vm/hist006.htm (дата звернения: 27.05.2023).
14. История средних веков / под ред. С. Д. Сказкина. 2-е изд. перераб. Москва: Высшая школа, 1977. Т. 2. 336 с. URL: https://may.alleng.org/d/hist_vm/hist006.htm (дата звернения: 27.05.2023).
15. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства. Пер. с ит. Вступ. ст. В. И. Уколовой / общ. ред. В. И. Уколовой и Л.А. Котельниковой. Москва: Прогресс, 1987. 384 с.; ил. URL: <https://www.twirpx.com/file/1388278/> (дата звернения: 1.06.2023).
16. Контамин. Ф. Война в средние века. Санкт-Петербург: Ювента, 2001. 414 с. URL: http://krotov.info/lib_sec/11_k/kon/tamin_00.htm (дата звернения: 1.06.2023).
17. Корсунский А. Р. История Испании IX - XIII веков. Москва, 1976. URL: <https://dereksiz.org/a-r-korsunskij-istoriya-ispanii-ix-xiii-vekov.html> (дата звернения: 5.06.2023).
18. Косминский Е. А. Историография средних веков. V – середина XIX в. Лекции / Е. А. Косминский. Москва: Издательство Московского университета, 1963. 430 с. URL: <http://adverbium.org/ru/kosminskij-istoriografija> (дата звернения: 8.06.2023).

19. Крижановська О. О., Крижановський О. П. Історія середніх віків. Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя: курс лекцій. Київ: Либідь, 2004. 368 с.
20. Кудрявцев А. Е. Испания в Средние века. Москва: Юрайт, 2019. 220 с.
21. Лалагуна Х. Испания. История страны. Мидгард, 2009. URL: https://royallib.com/book/lalaguna_huan/ispaniya_istoriya_strani.html (дата звернення: 27.12.2022).
22. Мендес Пидаль Рамон. Сид Кампедор. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=104826> (дата звернення: 15.04.2023).
23. Наварете Р. Испания. Полная история. URL: https://fictionbook.ru/author/ramon_navarete/ispaniya_polnaya_istoriya/read_online.html?page=3 (дата звернення: 2.06.2023).
24. Нетаниягу Б. Истоки инквизиции в Испании XV века / Бенцион Нетаниягу. Пер. с англ. Даниэля Фрадкина. Ростов на Дону: Феникс, 2015. 1124 с.
25. Перес-Реверте А. История Испании. Пер. с исп. Е. Горбовой. Москва: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2021. 416 с.
26. Просвірніна К. В. Арабська присутність в Іспанії та Італії. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9588b9a4-8f75-4dea-b47d-cb05afca03cd/content> (дата звернення: 2.06.2023).
27. Рудь М. О. Історія західноєвропейського Середньовіччя: хрестоматія. Київ, Либідь. 2005. 654 с.
28. Уотт У. М., Какиа П. Мусульманская Испания. Пер. с англ. С. И. Денаевецкого. Предисл. А. Б. Куделина. Москва: Наука. 1976. URL: <https://coollib.com/b/419880-uilyam-montgomeri-uott-musulmanskaya-ispaniya/read> (дата звернення: 3.06.2023).
29. Archivo Histórico Provincial de Teruel (2011). «Código de los Fueros concedidos a Teruel. Versión romance». URL: <https://dara.aragon.es/opac/app/item/ahpt?vm=nv&pa=1&q=Fueros&p=0&ft=descriptor:Fueros&i=693551> (дата звернення: 1.04.2023).

30. Boletín de la Real Academia de la Historia. El Fuero de León: aspectos básicos y los textos más importantes. Madrid. Tomo CCXIX. 2022. 28 p. URL: https://www.rah.es/wp-content/uploads/2022/07/El-Fuero-de-Leon-Aspectos-basicos-y-los-textos-mas-importantes_Maurilio-Perez-Gonzalez.pdf (дата звернення: 4.06.2023).

31. Breviario Castellano. Texto de Fuero de Sepulveda traducido y con algunas anotaciones. URL: <http://breviariocastellano.blogspot.com/2006/01/texto-de-fuero-de-seplveda-traducido-y.html> (дата звернення: 1.05.2023).

32. Fuero de Andaluz. URL: <https://www.cajarural.com/soria/virtual/turismo/andaluz/fuero.htm> (дата звернення: 1.05.2023).

33. Fuero de Logronio. URL: https://www.vallenajerilla.com/berceo/rioja-abierta/fueros/fuero_de_logronio.htm (дата звернення: 1.05.2023).

34. Los Fueros del reino de Toledo y Castilla la nueva. Madrid. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado. 2017. 178 p. URL: https://www.boe.es/biblioteca_juridica/abrir_pdf.php?id=PUB-LH-2017-3 (дата звернення: 4.06.2023).

ДОДАТОК А

Словник суспільних станів християнських королівств Піренейського півострова у період Реконкісти

Вища знать (у XII - XVI ст. **Рікос-омбрес**, а до цього єдиної назви не було) – найпривілейованіший стан суспільства. Сюди відносились *графи* (правителі областей) і *потестади* (так називались особи, що займали важливі державні посади, не мали графського титулу, але при цьому часто були крупними землевласниками). До введення інституту майорату у другій половині XIII ст. титули знаті не були спадковими.

Нижча знать – стан суспільства, до якого входили: *кавальєро* та *міліти*, які були вільними людьми і за свій рахунок могли спорядити коня і купити зброю для участі у військових кампаніях. Ці групи не були замкнутими, всі хто мав достатнє фінансове положення або особливі військові заслуги могли отримати ці титули; *інфансони по грамоті* – особи, а іноді цілі поселення, які внаслідок королівського указу отримували привілейоване становище, яке полягало у звільненні від податків і постійної військової повинності; *ідальго*, що в XII ст. виокремились з кавальєро, а їх особливістю була спадковість титулу.

Вільне населення – робітники, наймити та ін. В ході Реконкісти вільне населення постійно зростало.

Середній клас – соціальний стан, що зароджується в X ст. Він постійно зростав і до завершення Реконкісти стає дуже впливовим. Сюди відносились ремісники, торговці, вільні землероби та ін.

Серви – стан залежних людей, що до XIV ст. поступово зник. Поділялися на *рабів* і *колонів*. головним родом занять останніх було землеробство, а їх визначальною особливістю була прив'язаність до конкретної земельної ділянки.

Хуніорес – перехідний стан суспільства між сервами і вільними, який існував до XIV ст. Хуніорес поділялися на дві категорії – *хуніорес де кавеса*, в

яку входили вільновідпущеники, та *хуніорес де ередад* чи *соларієгос* до якої відносились колони, які отримали свободу, але продовжували обробляти землю сеньйора і віддавати йому частину врожаю.

Духовенство – стан суспільства, що відповідав за релігію та ідеологію. В ході Реконкісти права і привілеї цього стану постійно збільшувались. Церкви і монастирі були власниками великих земельних наділів, а вище духовенство по своєму впливу на політичне життя не поступалось вищій знаті.

ДОДАТОК Б

Словник суспільних станів мусульманських територій Піренейського півострова у період Реконкісти

Арабська аристократія – впливовий стан суспільства в мусульманській Іспанії. Вона була впливовою політичною силою а її представники землевласниками. В результаті міжусобних війн в X ст. арабська аристократія була майже повністю знищена.

Бербери – були основою мусульманської армії в Іспанії. На відміну від арабів соціальний устрій у берберів був скоріше демократичним. За військову службу вони отримували землі а після знищення арабської аристократії військові вожді берберів стали впливовою політичною силою.

Середній клас – був розвинутим і багатим станом. Після знищення арабської аристократії набув політичного впливу. До нього належали купці, ремісники та ін.

Робітники – чисельний, особливо в епоху халіфів, стан, який часто підіймав повстання.

Невільні люди – стан, що поділявся на кріпаків, які обробляли землю і рабів, що належали конкретним власникам і використовувались як прислуга. Окремим видом рабів були «слов'яни» – особиста гвардія халіфа, вихідці з якої іноді добивалися високого фінансового і політичного положення.

Духовенство – стан суспільства який займався релігійними та ідеологічними справами. В ході Реконкісти погіршується його відношення до християн, які проживали на території мусульманської Іспанії.

ДОДАТОК В

Етно-соціальні групи на території Піренейського півострова під час Реконкісти

Ренегати – корінні жителі Піренейського півострова, колишні християни, що прийняли іслам.

Мосараби – корінні жителі Піренейського півострова, християни, що опинилися на територіях захоплених маврами. Тривале перебування мосарабів під владою мусульман призвело до формування в них культурної самобутності.

Мудехари – мусульманське населення територій, що були підкорені християнами, а також мусульмани, які переселилися на територію християнських королівств добровільно.

Сефарди – назва піренейських євреїв.

Марани – піренейські євреї, що перейшли в християнство.